माहिती तंत्रज्ञान अधिनियम-२००० (सुधारणा २००८)

Information Technology Act 2000 (Ammendment - 2008)

उद्देश :

- विद्युत व्यापाराला (Electronic commerce) कायदेशीर मान्यता देणे
- संयुक्त राष्ट्रांच्या आमसभेने 30 जानेवारी 1997 रोजी 'इलेक्ट्रॉनिक व्यवहारावरील (व्यापार) प्रारुप कायदा' स्वीकारण्याचा ठराव केला.

प्रकरण 1

प्रारंभिक

कलम 1 : संक्षिप्त शीर्षक, विस्तार

- संपूर्ण भारताला लागू
- भारताबाहेर केलेल्या अपराधाला सुद्धा लागू
- पुढील कायद्यांना लागू नाही

(a) Negotiable Instrument Act, Section 13
(b) Power of attorney Act, Section 1 (A)
(c) Indian Trust Act, Section 3
(d) Indian Succession Act, Section 2 (h)
(e) स्थावर मालमत्तेच्या हस्तांतरणाविषयीचे करार

कलम 2 : व्याख्या

प्रकरण 2

अंकात्मक स्वाक्षरी
(Digital Signature)

कलम 3 : कोणताही वर्गणीदार विद्युत नोंदीना, अंकात्मक स्वाक्षरीची जोड देऊन विश्वसनीय बनवू शकतो

- विद्युत नोंदीचे अधिप्रमाण "Asymmetric crypto system" आणि "Hashfunction" द्वारे करण्यात येते.

प्रकरण 3

इलेक्ट्रॉनिक शासन व्यवहार
(Electronic Governance)

कलम 4 : लेखी स्वरुपात पुरवला जाणारा विषय ''विद्युत नोंदीद्वारे'' पुरवल्यास तो कायदेशीर असेल

कलम 5 : अंकात्मक स्वाक्षरीच्या आधारे अधिकृत केलेली माहिती विश्वसनीय मानली जाईल.

कलम 6 : शासन व तिच्या नामांकरणामध्ये 'विद्युत अभिलेखाचा' आणि 'अंकात्मक स्वाक्षरीचा' वापर कायदेशीर असेल

कलम 7 : कागदपत्रे, नोंदी, माहिती इ.विद्युत अभिलेखाच्या स्वरुपात ठेवता येतील.

कलम 8 : नियम, नियमने इ. वगैरे विद्युत राजपत्रात प्रकाशित करता येतील

कलम 9 : कलम 6, 7 आणि 8 कोणत्याही व्यक्तीला, कागदपत्र विद्युत स्वरुपामध्ये स्वीकारली जावीत यासाठी आग्रह धरण्याचा हक्क देत नाही.

कलम 10 : अंकात्मक स्वाक्षरीसंदर्भात केंद्र सरकारला नियम बनविण्याचा अधिकार
उदा. त्याची जोडणी, प्रकार व इतर कार्यपद्धती

प्रकरण 4

विद्युत अभिलेखांचे आरोपण (Attribution), अभिस्वीकृती (Acknowledgement) व पाठवणी (Dispatch)

कलम 11 : ज्या प्रेषिताने (Originator) किंवा ज्याच्या वतीने विद्युत नोंदी पाठवली असेल त्याला बहालत्व (Attribution) दिले जाईल

कलम 12 : पोचपावती (Acknowledgement)

- प्रेषित (Originator) सहमत असलेल्या मार्गाने

प्रेषितीने (Addressee) पोचपावती द्यावी

कलम 13 : विद्युत अभिलेख पाठवण्याचे आणि प्राप्तीचे वेळ व ठिकाण

- प्रेषिताच्या नियंत्रणाबाहेर असलेल्या संगणक स्त्रोतामध्ये प्रवेश केल्यानंतर तो पाठवण्यात आला असे मानले जाईल.
- विद्युत नोदी प्राप्त करण्याच्या हेतूने प्रेषिताने संगणक साधनमार्ग जर स्पष्ट दर्शवला तर, विद्युत नोदी प्राप्त झाल्याची वेळ मानली जाईल.

प्रकरण 5

विद्युत अभिलेख आणि अंकात्मक स्वाक्षरीची सुरक्षा

कलम 14 : जेव्हा एखाद्या विद्युत अभिलेखाला कोणतीही सुरक्षित कार्यपद्धती लागू असते, त्यावेळी आशा वेळेपासून ते पडताळणीच्या वेळेपर्यंत असे अभिलेख हे सुरक्षित अभिलेख मानले जाईल.

कलम 15 : अंकात्मक स्वाक्षरीची सुरक्षा

- संबंधित पक्षकारांची सुरक्षित कार्यपद्धतीबाबत अर्जाद्वारे सहमती असल्यास, तिच्या जोडणीच्या (affix) वेळी अंकात्मक स्वाक्षरी पडताळली जाईल.

कलम 16 : केंद्र सरकार सुरक्षित कार्यपद्धती नमूद करु शकेल. उदा. व्यवहाराचे स्वरुप, खर्च इ.

प्रकरण 6

प्रमाणपत्र देणाऱ्या अधिसत्तेचे नियमन

(Regulation of Certifying Authority)

कलम 17 : केंद्र सरकार प्रमाणपत्र देणाऱ्या अधिसत्तेच्या नियंत्रकाची तसेच उप/सहाय्यक नियंत्रकाची नियुक्ती करु शकेल.

कलम 18 : नियंत्रकांची कार्ये

प्रमाणपत्र देणाऱ्या अधिसत्तेवर नियंत्रण ठेवणे तसेच त्यांची पात्रता, अनुभव नमूद करणे इ.

कलम 19 : केंद्र सरकारच्या सहमतीने, नियंत्रक प्रमाणपत्र जारी करण्यासाठी विदेशी प्रमाणन अधिसत्तेला मान्यता देवू शकेल.

कलम 20 : नियंत्रक हा सर्व अंकात्मक स्वाक्षरी प्रमाणपत्रांचा संग्रहस्थान (repository) म्हणून कार्य करेल.

कलम 21 : कोणताही व्यक्ती अंकात्मक स्वाक्षरी प्रमाणपत्र जारी करण्याचा परवाना मिळण्याबाबत नियंत्रकाकडे अर्ज पाठवू शकतो.

- असा परवाना नमूद केलेल्या कालावधीपुरताच वैध असेल
- तो अहस्तांतरणीय असेल, अनुवांशिक नसेल

कलम 22 : केंद्र सरकारने नमूद केल्याप्रमाणे विशिष्ट नमून्यात, आवश्यक कागदपत्रासह, जास्तीत जास्त 25,000 फी भरुन परवान्यासाठी अर्ज करावा.

कलम 23 : परवाण्याच्या नुतनीकरणासाठी अर्ज

- मुदत संपण्यापूर्वी 45 दिवसाच्या आत
- फी 5,000 रुपयांपर्यंत

कलम 24 : नियंत्रक कागदपत्रे व इतर घटकाच्या आधारे परवाना संमत करेल किंवा नाकारेल

कलम 25 : परवान्याची तहकूबी (suspension)

- अटी व शर्तीचे पालन न केल्यास
- मात्र संबंधित व्यक्तीला आपली बाजू मांडण्याची संधी न देता 10 दिवसापेक्षा जास्त कालावधीसाठी तो तहकूब करता येणार नाही.

कलम 26 : नियंत्रक परवान्याच्या तहकूबीची किंवा रद्दबातलीकरणाची नोटीस संबंधित व्यक्तीला देईल.

कलम 27 : नियंत्रक आपल्या अधिकाराचे प्रदत्तीकरण उप/सहाय्यक नियंत्रकाला करु शकेल.

कलम 28 : नियंत्रक नियम, कायदा इ. च्या उल्लंघनाची चौकशी करु शकेल

- त्याला आयकर अधिनियम 1961 अंतर्गत अधिकार असतील.

कलम 29 : नियंत्रकाला संगणक आणि माहितीचा साठा यामध्ये प्रवेश करण्याचा अधिकार

- कायदा, नियम इ. चे उल्लंघन झाल्यास

कलम 30 : प्रमाणन अधिसत्तेने (Certified authority) ठराविक कार्यपद्धतीचा अवलंव करणे
उदा. सुरक्षा व गुप्तता राखणारी कार्यपद्धत

कलम 31 : प्रमाणन अधिसत्तेने कायदे पालनाची हमी देणे

कलम 32 : प्रमाणन अधिसत्तेने परवाना व्यवसाय चालवित असलेल्या परिसरात चटकन लक्षात येईल अशा ठिकाणी परवाना प्रदर्शित करावा.

कलम 33 : परवाना रद्द किंवा तहकूब झाल्यानंतर, प्रमाणन अधिसत्तेने तो नियंत्रकाकडे जमा करावा

उल्लंघन : 6 महिन्यापर्यंत / 10,000 पर्यंत / दोन्ही

कलम 34 : कायदेशीर पद्धतीद्वारेच अधिसत्तेने प्रगटीकरण (disclosure) करावे.
उदा. प्रमाणपत्र रद्द किवा निलंबन करण्याबाबतची नोटीस

प्रकरण 7

अंकात्मक स्वाक्षरी प्रमाणपत्र
(Digital Signature Certificate)

कलम 35 : केंद्र सरकारने नमूद केलेल्या नमुन्यात कोणतीही व्यक्ती प्रमाणपत्रासाठी अधिसत्तेकडे अर्ज करु शकते. (फी 25,000 रुपयांपर्यंत)

कलम 36 : अंकात्मक स्वाक्षरी प्रमाणपत्र जारी करताना अधिसत्तेने खालील बाबी प्रमाणित कराव्यात

(a) प्रमाणपत्र विश्वसनीय व्यक्तीला उपलब्ध करुन दिले आहे.

(b) वर्गणीदाराच्या 'सार्वजनिक' आणि 'खाजगी चावी' ह्या 'कार्यात्मक चावी जोड' स्थापित करतात.

कलम 37 : अंकात्मक स्वाक्षरी प्रमाणपत्राची तहकूबी (Suspension)

- वर्गणीदार किंवा त्याच्या वतीने विनंती आल्यास,
- बाजू मांडण्याची संधी न देता 15 दिवसापेक्षा अधिक काळ तहकूब करता येणार नाही.

कलम 38 : प्रमाणन अधिसत्ता खालील परिस्थितीत अंकात्मक स्वाक्षरी प्रमाणपत्राचे रद्दबातलीकरण करु शकते.

- वर्गणीदार किंवा तिच्या वतीने विनंती केल्यास
- वर्गणीदाराचा मृत्यु
- वर्गणीदार फर्म किंवा कंपनी असल्यास, फर्मच्या आशा ठरावावर किंवा कंपनी बंद झाल्याने
- इतर कायदेशीर बाबींचे उल्लंघन केल्यास

कलम 39 : प्रमाणन अधिसत्तेने प्रमाणपत्र तहकूब किंवा रद्दबातद झाल्याची नोटीस प्रकाशित करावी.

प्रकरण 8

वर्गणीदाराची कर्तव्ये

कलम 40 : जोड चावीची निर्मिती (generating key pairs)

- स्वाक्षरी प्रमाणपत्रात नमूद असणारी आशी सार्वजनिक चावी की जी, वर्गणीदाराच्या खाजगी चावीशी साम्य राखते
- वर्गणीदार अशा चावीची जोडी (key pair) उत्पन्न करु शकतो.

कलम 41 : खालील परिस्थितीत वर्गणीदाराने अंकात्मक स्वाक्षरी प्रमाणपत्राचा स्वीकार केला असे मानले जाईल

- जेव्हा तो प्रमाणपत्र प्रकाशित करेल
- त्याने प्रकाशनाचे अधिकार एक किंवा अधिक व्यक्तींना दिले.
- प्रमाणपत्राला आपली संमती दशविली.

कलम 42 : खाजगी चावीचे नियंत्रण करण्याची जबाबदारी प्रत्येक वर्गणीदारावर असेल

- वर्गणीदाराच्या अंकात्मक स्वाक्षरी जोडण्याचा अधिकार नसलेल्या व्यक्तीला ती उघडण्यापासून प्रतिबंध करणे.
- खाजगी चावी धोक्यात आली असल्यास वर्गणीदाराने ही माहिती विनाविलंब अधिसत्तेला कळवावी.
- खाजगी चावी धोक्यात आल्याची माहिती अधिसत्तेला कळवेपर्यंत वर्गणीदाराला जबाबदार समजले जाईल.

प्रकरण 9

शिक्षा व न्यायनिवाडा

कलम 43 : संगणक किंवा संगणक व्यवस्थेस इजा (damage) पोहचवल्यास शिक्षा

उदा. परवानगीशिवाय प्रवेश, माहिती मिळवणे, व्हायरस सोडणे, नुकसान पोहचवणे इ.

शिक्षा : नुकसान भरपाईच्या रकमेस जबाबदार

कलम 44 : प्रमाणन अधिसत्तेला आवश्यक माहिती पुरवण्यास अपयशी ठरल्यास

- **शिक्षा :**

(a) प्रत्येक अपयशासाठी 1,50,000 रुपयांपर्यंत दंड

(b) वेळमर्यादेत माहिती न पुरवल्यास प्रत्येक दिवसासाठी 5000 रुपयांपर्यंत दंड

(c) लेख्यांची नोंदवही व अहवाल राखण्यात अपयश - प्रत्येक दिवसासाठी 10,000 रुपयांपर्यंत दंड

कलम 45 : अवशिष्ट शिक्षा (residuary penalty)

- स्वतंत्रपणे दंडाची रक्कम नमूद केली नसल्यास नुकसान भरपाई 25,000 रुपयांपर्यंत

कलम 46 : या कायद्याअंतर्गत न्यायनिवाडा करण्यासाठी यंत्रणा निर्माण करण्याचा अधिकार केंद्र सरकारला असेल.

कलम 47 : नुकसान भरपाईचा आदेश देताना अधिसत्तेने खालील बाबी विचारात घ्याव्यात

(a) मोजणी शक्य असल्यास अयोग्य फायद्याच्या लाभाची रक्कम (unfair advantage)

(b) कर्तव्यच्युतीमुळे झालेला तोटा

(c) कर्तव्यच्युतीचे वारंवार स्वरुप

प्रकरण 10

सायबर अपील न्यायाधिकरण

कलम 48 : केंद्र सरकार या न्यायाधिकरणाची स्थापना करु शकेल.

कलम 49 : केंद्र सरकार या न्यायाधिकरणाचे अध्यक्ष व सदस्य नेमू शकतील.

कलम 50 : अध्यक्षांची पात्रता – तो उच्च न्यायालयाचा न्यायाधिश असावा किंवा त्यासाठी पात्र असावा किंवा यापूर्वी ते पद धारण करणारा असावा.

कलम 51 : पदावधी - 5/65 वर्ष

कलम 52 : सेवाशर्ती - अध्यक्ष व सदस्यांच्या सेवाशर्ती केंद्र सरकारने नमूद केल्याप्रमाणे

कलम 53 : पद रिक्त होणे - पद रिक्त होण्यापूर्वी ज्या टप्प्यावर कार्यवाही स्थगित होती तेथून पुढे चालू राहील.

कलम 54 : राजीनामा व बडतर्फी

राजीनामा – केंद्र सरकारकडे

अध्यक्ष – सरकारने दिलेल्या नोटीसीच्या तारखेपासून 3 महिन्यापर्यंत किंवा त्याचा उत्तराधिकारी येईपर्यंत किंवा त्याच्या पदाचा कार्यकाल संपेपर्यंत त्या पदावर राहू शकतो. सर्वोच्च न्यायालयाने शाबीत केलेल्या गैरवर्तवणूक व अकार्यक्षमतेच्या आधारे केंद्र सरकार पदावरुन दूर करेल.

कलम 55 : न्यायाधिकरणाची रचना ठरवणारे आदेश अंतिम असतील.

- न्यायाधिकरणाच्या रचनेत दोष असल्यास त्याची कार्यपद्धत बेकायदेशीर ठरणार नाही.

कलम 56 : केंद्र सरकार आवश्यक वाटतील इतक्या कर्मचाऱ्यांची नियुक्ती करेल व असे कर्मचारी अध्यक्षाच्या नियंत्रणाखाली काम करतील.

कलम 57 : न्यायाधिकरणाकडे अपील :

- नियंत्रण व निर्णय अधिकाऱ्याच्या आदेशाविरोधात 45 दिवसाच्या आत अपील करता येईल.
- निर्णय अधिकाऱ्याने पक्षकारांच्या संमतीने निर्णय दिला असल्यास अपील करता येणार नाही.
- न्यायाधिकरणाने अपील दाखल झाल्यापासून 6 महिन्याच्या आत शक्य तितक्या लवकर निकालासाठी प्रयत्न करावे.

कलम 58 : न्यायाधिकरणाची कार्यपद्धत ही न्यायालयीन कार्यवाही असेल तसेच त्यांना दिवाणी न्यायालयाचे अधिकार असतील.

कलम 59 : अर्जदार स्वत: किंवा कायदेशीर प्रतिनिधीद्वारे न्यायाधिकरणापुढे उभे राहू शकतो.

कलम 60 : 'मुदत मर्यादा अधिनियम 1963' या अधिनियमाला लागू असेल

कलम 61 : या अधिनियमांतर्गत निर्माण होणारे गुन्हे 'दिवाणी न्यायालयाच्या अधिकारक्षेत्रात येत नाहीत.

कलम 62 : न्यायाधिकरणाच्या आदेशाविरोधात तथ्य किंवा कायदेविषयक प्रश्नाबाबत 60 दिवसाच्या आत उच्च न्यायालयात अपील करता येईल. ही मुदत आणखी 60 दिवस वाढवता येवू शकेल

कलम 63 : उल्लंघनाबाबत आपआपसांत समझोता :
- या कायद्यांतर्गत झालेले उल्लंघन दोन्हीही पक्षकार आपआपसांत समझोता करुन मिटवून घेवू शकतात.
- त्यासाठी कायदेशीर दंडाच्या रकमेपेक्षा अधिक रक्कम आकारता येणार नाही.
- एखाद्या व्यक्तीने केलेले पहिले उल्लंघन ज्या तारखेस मिटवण्यात आले त्या तारखेपासून त्याच किंवा तशाच उल्लंघनासाठी वरील तरतूद लागू होणार नाही.

कलम 64 : दंड अकारणे / दंड वसूल करणे
- या काद्यांतर्गत आकारलेला दंड जमीनमहसूलाची थकबाकी म्हणून जिल्हाधिकाऱ्याकडून वसूल केला जाईल.

प्रकरण 11
अपराध

कलम 65 : संगणक दस्तऐवजात हस्तक्षेप करणे
- **शिक्षा :** 3 वर्षांपर्यंत / 2 लाखांपर्यंत / दोन्ही

कलम 66 : संगणकाशी संबंधित बाबींना इजा पोचवणे
- **शिक्षा :** 2 वर्षांपर्यंत / 5 लाखांपर्यंत / दोन्ही

कलम 66 (A) : संदेशवाहन सेवामार्फत अपराधकारक संदेश
- **शिक्षा :** 3 वर्षांपर्यंत + दंड

कलम 66 (B) : गैरमार्गाने संगणक सामग्री मिळवणे
- **शिक्षा :** 3 वर्षांपर्यंत / 1 लाखांपर्यंत / दोन्ही

कलम 66 (C) : ओळखदर्शक गोष्टींची चोरी
- **शिक्षा :** 3 वर्षांपर्यंत / 1 लाखांपर्यंत दंड

कलम 66 (D) : तोतयेगिरीद्वारे फसवणूक
- **शिक्षा :** 3 वर्षांपर्यंत + 1 लाखांपर्यंत दंड

कलम 66 (E) : खाजगीपणाचे उल्लंघन
- **शिक्षा :** 3 वर्षांपर्यंत / 2 लाखांपर्यंत / दोन्ही

कलम 66 (F) : सायबर दहशतवाद
- **शिक्षा :** आजीवन कारावास

कलम 67 : अश्लील मजकूर विद्युत स्वरुपात पाठवणे
- **शिक्षा :** पहिल्या गुन्ह्यास : 3 वर्षांपर्यंत + 5 लाखांपर्यंत
  दुसऱ्या व त्यानंतरच्या गुन्ह्यास :
  5 वर्षांपर्यंत + 10 लाखांपर्यंत

कलम 67 (A) : लैंगिक भावना उद्योपित करणे
- **शिक्षा :** पहिल्या गुन्ह्यास : 5 वर्षांपर्यंत+ 10 लाखांपर्यंत
  दुसऱ्या व त्यानंतरच्या गुन्ह्यास :
  7 वर्षांपर्यंत + 10 लाखांपर्यंत

कलम 67 (B) : आश्लिल चित्रण प्रसिद्ध करणे
- **शिक्षा :** पहिल्या गुन्ह्यास : 5 वर्षांपर्यंत+ 10 लाखांपर्यंत
  दुसऱ्या व त्यानंतरच्या गुन्ह्यास :
  7 वर्षांपर्यंत + 10 लाखांपर्यंत
  या कलमांतर्गत 18 वर्षाखालील व्यक्तींना लैंगिक भावनेसाठी उद्योपीत करणे हा गुन्हा आहे.

कलम 67 (C) : माहितीचे जतन व धारणा
- **शिक्षा :** 3 वर्षांपर्यंत + दंड

कलम 68 : निदेश देण्याचा नियंत्रकाचा अधिकार
- **शिक्षा :** 2 वर्षांपर्यंत / 1 लाखांपर्यंत दंड

कलम 69 : माहिती मध्येच रोखून ठेवणे
- **शिक्षा :** 7 वर्षांपर्यंत + दंड

कलम 70 : संरक्षक यंत्रणा
संरक्षण माहितीचे उल्लंघन केल्यास शिक्षा :
10 वर्षांपर्यंत + दंड

कलम 71 : चुकीच्या माहितीबद्दल शिक्षा
2 वर्षांपर्यंत + 1 लाखापर्यंत दंड

कलम 72 : विश्वासर्हता व गुप्ततेचा भंग
- **शिक्षा :** 2 वर्षांपर्यंत / 1 लाखापर्यंत / दोन्ही

कलम 72 (A) : कायदेशीर कराराचा भंग करुन माहिती उघड करणे
- **शिक्षा :** 3 वर्षांपर्यंत / 5 लाखापर्यंत / दोन्ही

कलम 73 : चुकीचे (Digital sign) प्रमाणपत्र प्रसिद्ध करणे (वर्गणीदाराकडून)
- **शिक्षा :** 2 वर्षांपर्यंत / 1 लाखापर्यंत / दोन्ही

कलम 74 : कोणत्याही अवैध कारणासाठी अंकात्मक स्वाक्षरी प्रमाणपत्र निर्माण करणे किंवा प्रसिद्ध करणे
- **शिक्षा :** 2 वर्षांपर्यंत / 2 लाखापर्यंत / दोन्ही

कलम 75 : हा अधिनियम भारताबाहेरील अपराधाला सुद्धा लागू होतो.

कलम 76 : संगणक, फ्लॉपी इ जप्त करण्याचा अधिकार

कलम 78 : अपराधाचे अन्वेषण करण्याचा अधिकार
- पोलिस निरिक्षकापेक्षा कमी दर्जाच्या नसलेल्या अधिकाऱ्याला अधिकार.

प्रकरण 12

मध्यस्थ जबाबदार नसतील

कलम 79 : मध्यस्थ जबाबदार नसतो.

प्रकरण 13

संकीर्ण

कलम 80 : पोलिस अधिकाऱ्यांना झडती घेण्याचा तसेच वारंटाशिवाय अटक करण्याचा अधिकार असणे

कलम 81 : हा कायदा इतर कायद्यांच्या तुलनेत वरचढ आहे.

कलम 81 (A) : हा अधिनियम धनादेशास लागू होत नाही.

कलम 82 : न्यायाधिकरणाचा अध्यक्ष, सदस्य आणि इतर अधिकारी भारतीय दंड संहितेच्या कलम 21 प्रमाणे लोकसेवक असतील.

कलम 83 : केंद्र सरकारला निर्देश देण्याचा अधिकार

कलम 84 : सद्भावनापूर्वक कृतीस संरक्षण असेल

कलम 85 : कंपनीने केलेले अपराध - सारख्याच तरतूदी लागू असतील.

कलम 86 : या कायद्याच्या अंमलबजावणीपासून 2 वर्षांच्या आत या कायद्यातील अडचणी दूर करण्याचा केंद्र सरकारला अधिकार असतो.

कलम 87 : केंद्राला नियम तयार करण्याचे अधिकार

कलम 88 : केंद्र सरकार सल्लागार समितीची स्थापना करु शकेल

कलम 89 : नियमन करण्याचे नियंत्रकाचे अधिकार

कलम 90 : नियम तयार करण्याचे राज्य शासनाला अधिकार

■●■